

Kirke-Klokken

og andre digtninge fra 1845.

Af Helge Toldberg

Blandt de digte af Grundtvig der er kendt og yndet langt udenfor grundtvigske kredse, har *Kirke-Klokke! mellem ædle Malme* – og endnu mere den uheldige forkortede, 6 strofers, udgave *Kirke-Klokke! ei til Hovedstæder* – altid indtaget en forgrundsstilling. Nu da den fuldstændige tekst omsider er indkommet i salmebogen, er diskussionen om den rette form vel forstummet; men des stærkere bliver til gengæld den anden og værdifuldere, også mand og mand imellem, om det er en salme og som sådan menighedens naturlige fælleseje, eller et strengt personligt digt, som det egentlig er ublufærdigt at bruge ved begravelser. En tredje forklaring, at det skulle tolkes litteraturhistorisk – i sammenhæng med andre værker fra tiden, er aldrig direkte givet, men synes, som vi siden skal se, at have dæmret for Johan Borup. For denne – og dermed det berettigede i at opfatte digtet som en salme – taler den, alt for tit ignorerede, overskrift *Kirke-Klokken*, hvorunder det første gang offentliggjordes, i Dansk Kirketidende 19/10 1845.

Da Sv. Grundtvig kort før sin død tilrettelagde 6. bind af *Poetiske Skrifter*, henviste han til dette tryk som eneste kendte redaktion af digtet; og C. J. Brandt, der efter hans død hjalp hans enke med korrektur og tilføjelser, kan heller ikke have vidst bedre, for ligesom sin forgænger ved udgaven gør han omhyggeligt rede for bevarede manuskripter for så vidt de kendes. Men ved *Kirke-Klokken* har man ikke vidst at der fandtes et par sådanne, dels en egenhændig renskrift som Gr. havde foræret sin datter (og nu tilhører dennes sønnesøn, direktør Ingolf Boisen), dels og navnlig to sammenklæbede oktavblade med både kladde og renskrift, som Peter Mouritsen havde

fået i det Grundtvigske hus¹), men siden skænket oberst Thorkelin, med hvis Gr.-samling de er havnet i det kgl. bibliotek, som NkS 593, 8°. J. H. Monrads offentliggørelse af Gr.s kladde er det vigtigste skridt i digtets tolkningshistorie.

Denne offentliggørelse var et led i en større meningsudveksling i Dansk Kirketidende 1897 mellem Monrad, Gyllingpræsten Otto Møller, og enkelte andre interesserede. Den dukkede først op da debatten var et stykke fremme, og fik ikke nær den virkning den burde have haft, for det Otto Møller var optaget af var helt andre ting, dels at slå fast at digtet måtte stamme fra et gensyn med Udby i maj 1844, dels at gendrive Monrads ndf. omtalte tyding af de »ædle Malme«, og de øvrige deltagere holdt sig til hovedspørgsmålet: Udby 1844^{1a}) eller Frederiksberg 1845.

At *Kirke-Klokken* var kommet frisk fra pennen da det offentliggjordes i Dansk Kirketidende 19/10 1845, havde hidtil ingen tvivlet om, heller ikke Monrad da han – i Dansk Kirketidende 1893 og, med ubetydelige ændringer, i *Studier over grundtvigske Digte* (1896)

1) Det må betyde: af Gr.s enke. Proveniensoplysningerne stammer fra J. H. Monrad, Dansk Kirketid. 1897 sp. 129. Mouritsen er omtalt i Anders Uhrskov: *Friskolefolk I* (1931) s. 106, 126. – Renskriftsbladet (11,5×18,1 cm) er anbragt foran kladdebladet (12×20,6 cm), der er sat bagvendt ind, men, formentlig senere, rigtigt pagineret. Begge blade er af det gullige maskinpapir Gr. sædvanligt anvendte i 1840erne; det virker derfor ejendommeligt at de bag i *Bogen om Bakkehuset* (1918) er facsimileret på blå papir. De er igen facsimileret bag i Chr. Rasmussen: *Frederiksberg Kirke* (1933). Begge steder er kladdebladet stiltiende vendt. Ældste facsimile af dette (på modstående sider) Dansk Kirketid. 1897, sp. 135–138. Den lille streg der her ses mellem str. 6 og 7 er en fotografisk fejl, noget af skillestregen på den anden side, mellem digtets to former, der er trådt igennem. Meta Boisens, ikke tidligere omtalte, eksemplar er en ældre renskrift end den i NkS 593,8°.

1a) Efter at denne afhandling var sat – til Gr.-Stud. 1961, hvor den måtte udskydes p. g. a. pladsmangel – er endnu en mening om tilblivelsen kommet for dagen, denne gang i Stiftsbjergby i maj 1844. Vidnesbyrdet findes i maleren Otto Baches utrykte erindringer, nedskrevet 1917, som dr. Albert Fabritius venligst har henledt min opmærksomhed på. Under skildring af besøg hos sin morbror, sognepræst Adolph Winther i Stiftsbjergby, siger Bache (ms. s. 8): »Jeg skal give en Beskrivelse af Præstegaarden. Den laae midt i Byen – hvor det høres lydt naar Barnet græder – (det var her, at Grundtvig skrev sin smukke Psalme) tæt ved Kirken og Gadekæret . . .« Ifølge dr. Fabritius er Baches hukommelse pålidelig; men morbroderen, der først kom til Stiftsbjergby 1853, 9 år efter Gr.s sidste besøg dér hos Gunni Busck i maj 1844, må have taget fejl af »Sov sødt Barnlille«, hvis 3 sidste strofer Gr. skrev under det særdeles veloplyste besøg, og som han i et brev til Busck 28/5 omtaler som »Vuggevisen til Aftensang«, jf. H. Bech: *Gunni Busck*² (1878) s. 305, med note 2.

– havde foretaget den tolkning med udgangspunkt i indledningsstrofen, *Kirkeklokken og de ædle Malme*, der udløste debatten. Men nu foreslog Otto Møller (D Kt. 1897 nr. 3) at skyde familjetraditionen og Sv. Grundtvigs påskrift på trykmanuskriptet til Poetiske Skrifter til side, og i stedet regne med at det var blevet til under opholdet hos P. Rørdam i Mern i maj 1844, et af besøgene på rekreationsrejsen efter Gr.s svære sygdom; derfra havde et besøg i Udby været naturligt, og han ville således have genoplevet både kirkeklokkens klang og solnedgangsudsigten. Lige så meget denne hypotese var et hjerteanliggende for Møller, lige så sikker var han på at str. 8 (Landet nu graahærdet kun jeg gjæster) var den oprindelige slutning, og han rokkedes ikke heri da han fik kladden præsenteret, for dér stod den jo under slutstrofen, selv om det var efter en skillestreg som andre tog som tegn på at den skulle indføres højere oppe! Omkvædet på hele hans argumentation er en af ham selv udhævet sætning i hans sidste indlæg (i nr. 12): »Udby har været ham for stærk«, men fejlen er at han ikke skelner mellem eventuel konkret oplevelse i 1844 og minde, for med dette korrektiv er der nogle af Møllers tolkninger af enkeltheder der fører videre end Monrads.

Anledningen til Møllers dominerende postulat var Monrads fremlæggelse af Gr.s kladder (i nr. 9), der viser to stadier i digtets tilblivelse. Det første stadium, 2 strofer med de gængse krydsrim, er holdt ganske alment, det drejer sig om kirkeklokkens budskab til mennesker overhovedet, som det dog med smerte må erkendes der er mindre ørenlyd for i hovedstæderne end i den lille by. Det andet stadium, med rimet i de lige linjer opgivet, har det samme personlige præg som den trykte form, som det på mange punkter falder sammen med. Dér trækker Monrad grænsen, i overensstemmelse med den ånd der kan udlæses af ordlyden i de to ret forskellige stadier. Men Møller trækker grænsen ved overgangen til str. 2 i den ældste form: her kommer Udby ind! At kirkeklokken skulle være for spagfærdig til at gøre sig gældende i hovedstaden, kunne nemlig ikke være Gr.s mening; dertil havde han sat alt for meget ind på at komme til at forkynde ordet dér. Møllers opfattelse er tydeligt præget af fortalen til *Nyaars-Morgen*. Det han overså, men Monrad var på det rene med, var at Gr. med årene havde lært at se kendsgerningerne i øjnene, også at der ikke var den sangbund for forkyndelsen i København som på landet.

Som det er typisk for den slags diskussioner, bevægede den sig

et par gange fra teksthistorien over i klokkehistorien, ikke uden anstrøg af egnsnationalisme. Allerede i det andet indlæg (i nr. 5) meddelte pastor E. Bohn i Næstved en udtalelse af C. J. Brandt fra 1873 om at str. 2 byggede på en historisk kendsgerning: at kirkeklokken i Udby egentlig var støbt til Frue kirke, men kasseret fordi den var for spæd. Monrad forsøgte en forespørgsel hos sognepræsten der-nede, men han kunne kun oplyse at »den store med den ualmindelig smukke Klang« var støbt i København i 1803 (anmærkning i nr. 13-14).

Mens historien om Udby kirkeklokke således blev stående som et kønt sagn, der hverken var bekræftet eller afkræftet, blev det Frederiksberg kirkes klokke der indirekte bragte beviset for tilblivelse på Frederiksberg i efteråret 1845, idet den indgik som et integrerende led i en gammel dames vidnesbyrd om at hun kunne huske at Gr. havde talt om sit digt mens han boede på Bakkehuset. Det var Frederik Barfods enke, som fik spørgsmålet forelagt af sin søn, dr. med. H. P. B. Barfod, der (i nr. 13-14) refererede følgende samtale med sin mor om Otto Møllers artikler:

Da jeg havde læst det første Stykke, læste jeg det højt for hende, og spurgte da: »har Du vidst, at det var Udby Kirkeklokke, Gr. her sang om?« – »Nej, det har jeg ikke vidst, – og det var det saamænd heller ikke. Gr. skrev det Digt, da han boede paa Bakkehuset. Vi kom meget ofte til ham, og han var saa glad ved at sidde der og høre Frederiksberg Kirkes Klokker, der lød over til ham. Vi boede paa Søvang ved St. Jørgens Sø og kunde ogsaa tydelig høre dem og talte tit med ham om dem«. – »Kan Du huske, Moder, naar det var?« – »Ja, det maa jeg jo regne mig til. Vi flyttede til Søvang i Oktober 1844, i Januar 1845 blev vor ældste Datter født. Og det samme Aar boede Gr. paa Rahbeks Bakkehus. Forresten blev der senere paa Aaret skænket Frederiksberg Kirke en ny Klokke«.

Fru Emilie Barfod var på dette tidspunkt 83 år gammel (hun døde et halvt år efter), og hendes søn mente derfor at burde undersøge den del af vidnesbyrddet der lettest kunne efterprøves: Frederiksberg kirkes ny klokke, og det viste sig at være rigtigt! En kgl. resolution af 31/10 1845 tillod kirken at modtage en ny klokke der var testamenteret til den, men denne var da endnu ikke støbt²⁾. Ud fra historisk metodik må den side af sagen der optager os mest, tidsfæstel-

²⁾ Den ny klokke ophængtes 1846; men den Gr. hørte, bevaredes som mindste klokke, og bruges, efter oplysning fra sognepræst dr. theol. Niels Nøjgaard, stadig til morgen- og aftenringning. Jf. også Chr. Rasmussen: *Frederiksberg Kirke* s. 130 ff. og Steen Johansen: *Bibliografi over N. F. S. Grundtvigs skrifter* II s. 277.

sen af Gr.s *Kirke-Klokken*, da betragtes som så vel afhjemlet som muligt når der ikke foreligger en egenhændig datering. For det første har den gamle dame haft et sikkert minde om de svundne begivenheder, for det andet har der for hende været en fast association mellem klokkedigtet og den ny klokke. Takket være Emilie Barfod tør vi uden vaklen datere *Kirke-Klokken* til sommeren eller, som str. 7 tydeligt taler for, det tidlige efterår 1845.

På denne baggrund er diskussionen for og imod familjens og andre nærståendes datering temmelig ørkesløs. Den er jo nemlig rigtig, og det 1844 der har indsneget sig i registret til den af Sv. Grundtvig på faderens vegne besørgede *Kirkelig og folkelig Digtning af N. F. S. Grundtvig* (1870) en simpel trykfejl! Men med henblik på den senere del af nærværende undersøgelse, kan der være grund til at berøre forvildede sagn om dette digt, som blev inddraget i debatten, dels Monrads afvisning af en tradition han i sin barndom havde hørt i grundtvigske kredse, at det skulle være skrevet store bededagsaften, dels et afsnit i Møllers sidste indlæg, der fra hans synspunkt blot er et vidnesbyrd om hvor ringe tillid man kan have til familjetraditionen:

Grundtvig gik naturligvis ikke og fortalte sine Omgivelser, hver Gang han gjorde Udkast til et Digt; ikke heller var det overkommeligt for disse at holde Rede derpaa, thi det gik nok for sig omtrent hver Dag. Hvad der af hans Slægt og Venner *kunde* vides noget om, er da kun, hvornaar et Digt kom frem og blev omtalt; og dog tør man vist kun bygge saare lidet paa Sagn herom. Det er saaledes meddelt mig Sagn om, at »Kirkeklokken« er digtet paa Københavns Vold og givet af Grundtvig til hans Datter, som saa havde det 20 Aar i sin Kommodeskuffe, før det endelig blev opdaget der og saa meddelt Offentligheden. Dette foregaves at være meddelt af Grundtvigs Svigersøn P. O. Boisen, og det var ham, der havde fundet det i Skuffen og draget det frem. Andre Sagn kan være lige saa selvmodsigende, som dette er; ingen anden end Grundtvig selv har formodentlig vidst noget om, naar Digtet blev til fra først af.

Historien om P. O. Boisens fund^{2a}) er nu ikke slet så tosset som den lyder; for ikke bare ejede hans kone jo en renskrift med faderens underskrift, men dette eksemplar er forlægget for den forkortede udgave, *Kirke-Klokke! ei til Hovedstæder*, og det ser ud til at ophavsmanden er Boisen, i hvis *Bibelske og Kirkehistoriske Psalmer og*

^{2a}) Den stammer fra et brev 20/1 1897 fra sognepræst Niels Peter Christensen i Smidstrup, nu i Otto Møllers efterladte papirer Kgl. Bibl. NkS 4435, 4° (velvilligst meddelt af bibliotekar Steen Johansen under korrektoren).

Sange for Skolen (1853) den første gang tryktes. Beviset herfor er marginaltegn i manuskriptet: krydser (udeladelsestegn) ved str. 1 og 3, versnumre ved str. 2, 5, 8 og 9–10, men ingen mærker ud for de øvrige, hvad der tyder på at han kunne gå med til et andet udvalg (som resultatet også blev) når bare str. 1 og 3 blev udskudt. Til Boisens pædagogisk-religiøse formål ville hans eget objektive kraftuddrag have passet bedst, men i hvert fald var det ham der gav stødet til digtets begravelsesversion. Til vort formål er det dog vigtigere at digtet lå uænset om ikke *tyve* år så dog *syv* (fejlhøring?) og så fik en – ganske vist sekundær – litteraturhistorisk betydning. Det pånøder os med fornyet styrke det spørgsmål der senere skal søges besvaret: hvad der kan gemme sig bag den mærkelige oplysning at Gr. digtede det på Københavns vold.

Forløbig skal vi vende tilbage til den rolle fundet af kladden kom til at spille i den gamle diskussion, selv om det på grund af dennes ensidighed mere blev med henblik på tid og sted for tilblivelsen, end det meget væsentligere, kladdens hjælp til digtets tolkning og bedømmelse, skønt Monrad ved forelæggelsen gjorde sig de hæderligste anstrengelser for at lede drøftelsen over i dette spor. At det var blevet til i to omgange, var ikke til at komme udenom; foruden at sætte en tydelig skillestreg mellem de to redaktioner, havde Gr. skiftet fra krydsrim til det i dansk poesi usædvanlige at der er rim i de ulige linjer men ikke i de lige³⁾. Det måtte forklares ud fra en bestemt poetisk hensigt, og er gentagne gange blevet det, nemlig som et forsøg på at efterligne klokkeklangen. Blot plejer fortolkerne at se det som et udtryk for den spinklere klang i landsbyklokkerne i stedet for det dumpe i enhver kirkeklokkes klang, skønt en rettelse i sidste øjeblik (fra renskrift til tryk) af *Bryst* til *Barm* som slutningsord i str. 3, ligesom samme ombytning i str. 1 fra den ældre version af kladden til den yngre, forudsætter en dyb tone.

At skriften i de to redaktioner langt fra var ens, gjorde Monrad omhyggeligt rede for; men han greb ikke hvori forskellen egentlig bestod, og tog den som udtryk for et stemningsskifte og dermed en vis tidsafstand. Herimod fremhævede Møller med god grund at en ny pen var tilstrækkelig forklaring, så der ikke behøvede at være mere end en nat mellem de to redaktioner. Alligevel er forklaringen nok

³⁾ Nærmeste fortilfælde er Poul Møllers *Revuén* (1838); men dér ænses det mindre p. g. a. kvindelig linjeudgang, jf. Chr. Ludwigs: *Af Menighedens Sang* (1918) s. 106.

en anden. Skønt de gamle fortolkere ikke et øjeblik betænkte sig på at kalde dette manuskript en kladde, er det i sin helhed så sikkert tilrettelagt at det i det kgl. biblioteks katalog, hvis målestok selvsagt ligger udenfor de enkelte forfatterskabers ejendommeligheder, betegnes »Rettet Renskrift med forskellige Redaktioner af enkelte Vers«⁴); i den korte første redaktion er der slet ingen rettelser, i den anden forholdsvis få, som dog næsten alle er foretaget under udarbejdelsen. At skriftbilledet er uens kan ikke fragås, men det skyldes en forskellig udnyttelse af papiret. I de to krydsrimede strofer har Gr. ikke sparet på pladsen, skønt han skriver på et oktavark og ellers er bekendt for at gnie med papiret; men i digtets ny udgave er linjerne lange og lave, og står en smule gnidret undtagen i stroferne 7 og 10, der danner den oprindelige slutning. Den derunder anbragte str. 8 er det tættest skrevne, og lavest er en ny sidstelinje til str. 10 (den nuværende). Intet af dette kan forklares psykisk; tværtimod udmærker begge redaktioner sig ved en, for Gr. på hans ældre dage, fast hånd, der tyder på en god sjælelig balance. Men heller ikke penneskiftet slår til, i hvert fald ikke alene. Det kan kun hænge sammen med en ændret *formvilje*. Den første redaktion, om kirkeklokkens almengyldige betydning, har været planlagt ganske kort, måske til 4 eller 5 strofer; men da digtet antog karakter af et personligt vidnesbyrd, er det vokset, og Gr. har med det samme været klar over dette. Det tyder på at der er gået mere end en nat mellem de to udformninger, men er ikke noget bevis for det, og udelukker enhver diskussion om hvor længe. Derimod støttes den her hævdede opfattelse af digtets planlagte længde som bestemmende for skriftstørrelsen, af den endelige renskrift i NkS 593, 8°, på hvis forside der står 6 strofer, mens der på bagsiden kun er 4, som imidlertid er skrevet så meget større at de optager samme plads som 5 på den anden side.

Monrad har utvivlsomt set rigtigt da han slog ned på forskellen på første og anden redaktion, som henholdsvis et almengyldigt digt om kirkeklokkens betydning for mennesker overhovedet, og et strengt personligt om hvad den har givet Gr. selv til skiftende tider; og han har måske også ret i at Gr. slap digtet i dets første form fordi det klang ud i noget banalt, selv om ordet *frit* ikke er ganske uden betydning. Det kunne nemlig tyde på at *Kirke-Klokken* fra først af var

⁴) Lauritz Nielsen: *Katalog over danske og norske Digteres Originalmanuskripter i det kongelige Bibliotek* (1943) s. 145.

tænkt som et digt om kirkens kamp⁵), enten historisk eller snarere aktuelt. Dette øger imidlertid afstanden i anlæg, og vel også i tid, mellem denne redaktion og den senere, strengt personlige, og rummer afgørende perspektiver for fortolkningen.

Efter denne ydre og indre baggrund anføres nu de to redaktioner i kladden, først den ældste, hvori der, som før sagt, slet ingen rettelser er:

Kirke-Klokke! mellem ædle Malme
Først og sidst du glæder Mandebryst,
Vækker Hjertet til en Høitids-Psalme,
Vækker i dets Vraa en himmelsk Lyst.

Støbt du er dog ei til Hovedstæder,
Passer ret kun i den lille By,
Hvor det høres trindt, naar Barnet græder,
Hvor du lyder frit og høit i Sky!

I den fuldstændigere form, hvor str. 8 er tilføjet underneden og str. 9 endnu uskreven, er der udstregninger i stroferne 4, 5, 7 og 10 (endelig verstælling), men det udstregede har kun selvstændig betydning i str. 7, hvis 2. linje først lød: »I den stille klare Aftenstund«, og i str. 10, hvis nuværende slutlinje (Han sov hen som Soel i Høst gaaer ned!) er så tydeligt indknebet over skillestregen til den sidst digtede str. 8 at den må opfattes som sekundær, hvorfor vi her på dette ene punkt gengiver den overstregede linje, som den der tilhører tilblivelsens andet stadium:

Kirkeklokke! mellem ædle Malme
Mageløs er for mit Hjerte du,
Vaagnet er ved dig en Høitidspsalme,
Som gienlyder daglig i min Barm!

Kirkeklokke! ei til Hovedstæder
Støbtes du, men til den lille By,
Hvor det høres trindt naar Barnet græder,
Grant jeg saae det paa min stille Vei.

Kirkeklokke! Moderskiød for Klangen
Som er alle Støvets Engle kiær,
Toner dine kappedes om Rangen
For mit Øre tit og i mit Bryst!

⁵) Jf. Uffe Hansens betragtning, *Grundtvigs Salmedigtning II* (1951) s. 244, over kirkeklokkens tidligere betydning hos Gr., f. eks. i mottoverset på *Danne-Virke*.

Mens som Barn paa Landet jeg var hjemme,
 Jule-Morgen var mit Himmerig,
 Den du meldte mig med Englestemme,
 Kimed klart den store Glæde ind.

Høiere dog stemde dine Toner,
 Naar de med den gyldne Soel frembrød,⁶⁾
 Kimed: Støv! opreist er din Forsoner,
 Stat nu op i Paaske-Morgengry!

Lavere de sprede deres Vinger,
 Sænke sig med Solen dybt i Hav,
 Naar for mig nu Aftenklokken ringer,
 Og jeg tæller dine Bedeslag;

Lifligt dog det er, især om Høsten,
 I den stille, svale Aftenstund,
 Giennem Paradis gaaer Skaber-Røsten,
 Kalder til sin Hvile Sjælen ind!

Kirkeklokke! naar tilsidst du lyder
 For mit Støv og det dig hører ei,
 Meld da mine Kiære, saa det fryder:
 Sovet hen er Lytteren i Fred!

Landet nu graahærdet kun jeg giæster,
 Og har hjemme, selv jeg veed ei hvor,
 Dog paa Lysets Hjem min Hu jeg fæster,
 Evig godt, jeg veed, er ene der!

Det vanskeligste problem i denne redaktion er hvor Gr. fra først af har tænkt sig den tilføjede strofe (nuværende 8) anbragt, og det er et stort spørgsmål om han selv har gjort sig dette klart. Den danner jo en tydelig antitese til str. 4 og 5, skildringen af hvordan han engang med hjemfølelse har lyttet til kirkeklokken ude på landet; men at anbringe den dér ville bryde den ældre antitese, den mellem str. 5 og 6: barnets sans for den klang der rækker til himlene, og den gamles for den der når ned til jorden. Om str. 8 kan man med større

⁶⁾ I de to udgaver af digtet som Sv. Grundtvig besørgede i faderens levetid (i digtudvalgene 1869–1870), og igen i *Poetiske Skrifter* VI, er dette komma strøget, hvorved meningen træder klarere frem: at Gr. i selve klokkeklangen hørte Kingos påskesalme; men det er muligt at Gr., indtil han ved trykningen satte de sidste 4 ord i gåseøjne, mere har tænkt på påskesolopgangen, så kommaet oprindeligt svarede til et *og*, jf. at han i sidste renskrift havde rettet *de* til *du*.

ret end om noget andet i digtet gentage Otto Møllers: »Udby har været ham for stærk«, men man må tilføje at det er *mindet* om Udby, idet verset kommer til efter fuldbyrdelsen af et velafrundet digt, i hvis helhed det kun med vanskelighed kan indpasses. Det viser at hans sidste besøg i Udby, rimeligvis under opholdet i Mern året før, har været meget i hans tanker, og at han har følt det vemodigt at komme som gæst hvor han tidligere har haft hjemme. Skønt Frederiksberg, den nærmeste landsby ved København, har givet ham det sommerhjem hvor *Kirke-Klokken* er digtet, er der også Udbytoner, og derfor kan man ikke blindt afvise de spor af barndomsbyen Otto Møller mener at finde, man må bare se bort fra hans kæphest. Vi skal i det følgende søge at skifte sol og vind mellem hans og Monrads tolkninger af enkeltheder, samtidig med at teksten, og navnlig de deri foretagne ændringer, prøves endnu en gang.

Fælles for de to redaktioner er fremfor alt den allerførste linje, *Kirke-Klokke! mellem ædle Malme*. Det var Monrads tolkning af den (1893/96), som den vigtigste i digtet, der satte den store diskussion i gang, og det var den skanse det gjaldt mest for ham at holde⁷). Med hans tydning er de ædle malme *historien* og *poesien*, der begge var Gr. kære uden dog at kunne måle sig med kristendommen, en langt mere åndfuld tolkning end Møllers: at de blot betyder sølv og guld – bl. a. med henvisning til »Langt Mere af Malmen saa hvid og saa rød / Fik Andre i Bjerg og i Bytte.« Også Monrad greb tilbage i forfatterskabet, men med større indfølelse. Han fremdrog indledningsdigtet til *Paaske-Lilien*, især ordene i str. 6: »Ved mit Syn kun den sig fryder, / Som har kiær hvad jeg *betyder*« (det sidste ord udhævet af Gr. selv). Med andre ord: kirkeklokken er et kirke- eller kristendomssymbol, på samme måde som påskeliljen er et påskesymbol.

Alligevel er det ikke givet at Monrad har ramt helt ved at tolke de ædle malme som noget der også er Gr. kært, bare i ringere grad end kirkens budskab. Kendskabet til det ældste udkast øger tvivlen herom, for med det almene sigte digtet fra først af havde, kunne man vente en større modsætning, så der med de ædle malme mentes noget *tiden* var optaget af, lige så meget som af kirken eller måske endda mere. I samme retning peger det andet der gik uforandret

7) Jf. at han efter Barfods afgørende vidnesbyrd om dateringen giver sig halvt på dette andet hovedpunkt: »maaske i Maj 1844 eller maaske noget senere« (nr. 13–14).

1
Kære Klade! mellem edle Mal
Løst og løst de glade Munde blyst,
Ved den Hjerte til en Gledens Øst
Ved den i det Næm en Jævelst Lyst

Stolet de er dog er til Gledens Rode,
Kæmpen til den i den lille Øst,
Gjævet det som lund, naar Gæst
Gjævet de Lyden fast og fast i Øst!

Kære Klade! mellem edle Mal
Mangelen er for mit Hjerte den,
Nærmest en ved dog en Gledens Øst
Den gæstlyden dog i den Læst!

Kære Klade! er til Gledens Rode
Stolet de, naar det de lille Øst,
Gjævet det som lund, naar Gæst
Gjævet jeg som det qua en lille Rode.

Kære Klade! Madenstod for Klagen
Den er alle Klagen for den Læst,
Den er den Læst og den Klagen
Den er den Læst og den Klagen!

Men som den Læst qua Læst jeg er
Jule og Morgen er mit Gledens Øst,
Jule og Morgen er mit Gledens Øst,

Ven det veldige mig end fughstemand,
~~Naar du er borte~~
Dinud Elsk det som Glæde ind.

Hør du dy stude dine tanker,
Naar du med den guldne Pæl som bød,
~~Heldet~~
Bened: Guds! og sig i din Selskab,
Hud mig og i offuafte Morgens!

Lær du hvad dine Ringer,
Tænk sig med Tolu Bld i Guds,
Naar som mig mit Aftendallem Ringer,
Og sig taler din Bedsteg;

Lifligt dog det er i farvne Gøstern,
~~I den stille Blom Aftenskind~~
I den stille Jule Aftenskind,
Gimman offuandig gaver Plabne
Kalden til sin Gode Gæster ind!

Din Elsk! naar til sig de Gode
Lær mit Ols og det dig for mig
~~Held du blid til en~~
Mild du min Blom, som det sigder;
~~Som som en Gøstern i Land!~~
Jæn sig som som Gøst i Gøst gæstern!

Lær det mig grænsert Lær sig gøstern,
Og som Gøstern, som sig med en Gøstern
Rog som Gøstern som mig sig gøstern,
Fug gøstern med, er har den.

første vers i en opgivet form og dernæst vers 1-7 og 10 samt (senere tilføjet) 8.

Kirke-klokke

X Kirke-klokke! mellem ved de Mulde
Maglelorer for mit Gjerde,
Daugent er ved dig en Gjerdebragt,
Som gjenlyder daglig i mit Gærde!

1 Kirke-klokke! ei hel Gjerde-Moder
Stødder dig, men hel den lille Gjerde,
Gjør det for en Lirid, naar Barnet græder,
Og iuddøper blidt med Rødderfærde.

X Kirke-klokke! Moderslied for de Bønder,
Som nær mig lægt naar end Støvregl!
Tænn din Luggede om Aangen
Lær mit Gjerde og i mit Gjerde!

Men for Gærde nær Lirid jeg nær Gærde,
Gjældningen nær mit Gjerde og mig,
Lær du verdt mig med faglig Gærde,
Lær og blidt den Gjerde Gled ind.

2 Gjør du Nærde din Gærde,
Nær de end den gødder Gærde nær blidt,
Lær i Støv! og verdt er den Gærde,
Lær mig og i Gærde-Mødder!

Lær de Gærde den Gærde,
Lær jeg end den Gærde i Gærde,
Nær for mig mit Gærde-klokke Gærde,
Og jeg lægger den Gærde!

Lifligt dug det slægtens bud om høsten,
Og den lille gamle Aftenkvind,
Grennen og den gamle Gammelvisning,
Balden let sin gamle Gølle ind:

3. Landet var grønt og det var jeg grøn,
Og sin Gæmme, så jeg var jeg grøn,
Vej den gamle Gæmme min gamle jeg grøn,
Lig ved, jeg var, er en den.

~~Udvalde! naar til sig de Gode
Lig mit Olje, så det dig som er,
Meld du mine Brev, så det Læder:
Hun for sin, sin Trol i Gølle, gammel!~~

4. Udfør end, naar Aften liden volder:
Oden sand og Lyden skænd end,
Vil mit Gølle og det Blomsten falden,
Når den sig vil den Endsteg:

Den Udvalde! naar til sig de Gode
Lig mit Olje, så det dig som er,
Meld du mine Brev, så det Læder:
Hun for sin, sin Trol i Gølle, gammel!

M. H. G. Grundtvig

videre, at kirkeklokken ikke rigtig gør sig i hovedstæderne. Endelig bliver også derved parallellen med *Paaske-Lilien* bedre gennemført. For skal Monrads velvalgte sammenstilling føres i bund, må de ædle malme svare til rosen og liljen, de to blomster der i det ældre digt symboliserer den æstetisk betonedede poesi. De ædle malme bliver da de ædle, men ikke troen jævnbyrdige, ting der optager de bedste af Gr.s samtidige, hvad enten han tænker på *poesi og videnskab* eller på *de modgående retninger i tidens øvrige digtning*, der poetisk, men en kende ensidigt, er stillet overfor hinanden i H. C. Andersens *Nat-tergalen*: på den ene side *livs poesien* (i Gr.s sprog: *naturpoesien*), det uregelbundne poetiske opvæld hos Andersen og hans og Gr.s fælles ven Ingemann, på den anden side den formstrenge *kunstpoesi* under J. L. Heibergs myndige ledelse. At Gr. ikke godtog den sidste, er overflødig at gå ind på; men det glemmes undertiden at han også tog forbehold overfor den første, nemlig når der lå selvopfundne emner eller uhjemlede særopfattelser til grund, og i den henseende gjorde han ikke forskel på Ingemann og de andre.

Om den yngre redaktions personlige præg er allerede talt; men endnu står tilbage om Gr. bare skriver *om* sig selv, eller han også skriver *for* sig selv. Hertil må svares at det ikke er nogen almindelig digterbekendelse, men en kristen bekendelse: en gammel mands vidnesbyrd om hvad troen har betydet for ham ved livsbanens begyndelse og slutning, hvordan barnet nemmede den sammen med kirkeklokkens klang ved højtiderne⁸⁾, og hvordan den som nærmer sig døden kan hente frelsebudskabets trøst i den. Han skriver både for sig selv, og for dem der kan følge ham i hans oplevelse og opbygges ved det; men inspirationen er så stærk i dette digt at man vanskeligt kan tale om forfølgelse af en bestemt plan, og den strofe der har trængt sig på da det hele var færdigt (8), er den mest private. Men at netop den er skrevet i ét stræk og uden rettelser, garanterer hele vidnesbyrdets ægthed.

Inden man går i enkeltheder, eller tager stilling til de få men væsentlige ændringer der siden skete, bør man dog holde sig Gr.s store myndighed i netop dette digt for øje. Det er en magtfuld forkyndelse af dybe oplevelser, personlige, men ikke tilfældige, og det må man huske når man spørger om hensigt eller forklaring, ikke mindst ved

⁸⁾ Påskestrofen tilhører også barndoms minderne, og det er en overfortolkning når Hans Brix (*Tonen fra Himlen*, 1912, s. 158) udtyder den på Gr.s opvågningen som voksen og deraf følgende vækkergering i den danske menighed.

rettelserne. At Gr., der skyr kunstneriske virkemidler for disses egen skyld, denne gang har benyttet sig af ét som man hos enhver anden digter ville kalde et poetisk raffinement, nemlig rimløsheden i de lige linjer, tvinger til at søge grundlaget for tolkningen i et bestemt formål som digtets ejendommeligheder og indholdsrige enkeltheder falder i tråd med. Der er her to nærliggende muligheder, som begge bør have i tankerne i det følgende: at digtet kan være et kristeligt testamente, som Gr. af en anden grund (injuriedommen med påfølgende censur) i 1827 havde udsendt *Skribenten Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Literaire Testamente*, »som det sømmer sig en levende Skribent med Døden for Øine«; og at det kan være et aktuelt indlæg, måske ligefrem et modtræk, mod tidens svigtende forståelse af salmedigtningens eksistentielle ret og mod den evindelige kritik af Gr.s »smagløsheder«, med andre ord: at bevise at kristen poesi også var kunst, selv om den måtte være indholdet underordnet, og at Gr. selv på rette tid og sted kunne lægge den mest fuldendte tekniske kunnen for dagen!

Spørgsmålet om salmedigtningens lødighed og tradition, og om styrke og svagheder i Gr.s egne salmer, var netop da særlig brændende, idet han havde været hovedkraften ved udarbejdelsen af »*Prøveheftet*« (Kirke-Psalmer udgivne til Prøve af Kjøbenhavns geistlige Convents Psalme-Comitee), det ny salmebogsforslag der var udkommet i januar 1845 og, også bortset fra Mynsters forsøg på at sabotere det, havde mødt mere kritik end tilslutning. Men heller ikke indadtil i salmeudvalget var det gået gnidningsfrit. Når det gjaldt hvad der skulle optages af ældre salmedigtning, havde Gr. føringen, og de andre medlemmer lyttede med betagelse til ham; men hvad der skulle med af hans egen, indstillede Martensen, og der var en del tovtrækkeri om »smagløsheder«. Rønning har sikkert ret i at se en sammenhæng mellem Gr.s virksomhed i udvalget og tilblivelsen af *Kirke-Klokken*⁹⁾, og i at det ikke var tilfældigt at Dansk Kirketidende 19/10 1945 lige efter digtet bragte hans indlæg *Psalmebogs-Sagen i Danmark*. Ganske særlig skærper dette forståelsen af den ændrede form af str. 3 lin. 2 i renskrifterne: »Som var mig langt

⁹⁾ N. F. S. Grundtvig IV, 1 (1913) s. 99 f. Jf. også hans *Dansk Salmesang gennem Tiderne* (1928) s. 112 ff., og Steen Johansens Bibliografi II s. 251 f., 268 f., IV s. 73, 113 f., med henvisninger; om smagsspørgsmålet især Martensen: *Af mit Levnet* II (1883) s. 58 ff. (optrykt *Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig* ved Steen Johansen og Henning Høirup, 1948, s. 207 ff.).

meer end Strængeleg« (i den første med udråbstegn efter), der v. s. a. at tilkendegive det kristne budskabs fortrinssstilling, kan tages som programmerklæring for Gr.s forudgående salmedigtning, der havde været genstand for så megen kritik. Ændringen i trykket af *var til er* betyder blot en aktualisering af standpunktet, en udfordring til den herskende æstetiske indstilling.

Det har altså snarere været for at få noget sagt der lå ham på hjerte, end fordi linjen kunne være svær at forstå for fremmede, at Gr. ofrede den ældre og dybsindigere form: »Som er alle Støvet's Engle kiær,« men måske var det heldigt også af den anden grund. I hvert fald greb en kender som Monrad fejl og forklarede »Støvet's Engle« som »de Engle, der som tjenende Aander tager Del i Støvmenneskets Frelsehistorie, . . dem, der sang over Betlehems-Vangen og viste sig ved Graven o. s. v.« Det ville have passet fortrinligt hvis ordene stammede fra en Ewald-tekst, for i hans *Adam og Ewa* omgærdedes menneskehedens første forældre af skytsengle, der tager levende del i deres fristelser og overtrædelse af Guds bud. Men hvor velbevandret Gr. end var i Ewalds forfatterskab, og hvor højt han respekterede hans kristelige alvor¹⁰), misbilligede han hans og Klopstocks »Stræben efter, i udtænkte Ord at udtale Troens Hemmelighed og ved Opdigtelser udsmykke Kristendommen«. Havde Gr. ment hvad Monrad foreslog, ville han have skrevet »Herrens Engle«, ligesom det må være dem – eller snarest en af dem – han tænker på med *Englestemme* i str. 4, som falder helt i tråd med »Venner! sagde Guds Engel blidt« i *Hyrderne ved Bethlehem* (i Dansk Kirketidende 20/12 1846). Ud fra et sikrere instinkt tolkede Otto Møller »Støvet's Engle« som »Børn eller barnlige Sjæle«, selv om det nok burde lempes i retning af »Guds børn der trøster sig til at indgå til hans herlighed ved frelsen«, med andre ord ses som en *spejling*¹¹) her af det

¹⁰) Jf. Gustav Albeck: *Omkring Grundtvigs Digtsamlinger* (1955) s. 19, 23, 160 f., og William Michelsen: *Den sælsomme forvandling i N. F. S. Grundtvigs liv* (1956) s. 90, som dog lægger for megen vægt på ligheden med *Adam og Ewa* i Thorkilds missionsprædiken i *Optrin af Normers og Asers Kamp*, idet det allermeste i Satansskildringen er hjemlet i gammel kristen udbygning af spredte skriftsteder (Esajas 14 v. 12 ff., m. fl., jf. Nils Astrup Dahls artikel *Djevel* i Nordisk teol. leks. I, 1952); jf. også *Verdens Krønike 1814* s. 5. – Det følgende citat er fra *Verdens Krønike 1812* s. 333, men dækker sikkert Gr.s varige indstilling. Efter 1810 er det næsten kun *Kong Christian* der har sat sig spor i allusioner.

¹¹) Jf. min redegørelse for dette begreb og fænomen hos Gr., *Grundtvigs symbolverden* (1950) s. 61 ff.

der tør håbes hisset. Tanken kan anskueliggøres ved forholdet mellem »Guds Engle« og »Støv(hjertet)« i en lidt yngre salme ¹²⁾:

Lyksaligt det Folk, som har Øre for Klang
Herovenfra!
Det nynner alt her paa den evige Sang:
Halleluja.
Saa alle Guds Engle forundres paa,
Hvor himmelsk de jordiske Klokker slaae,
Naar Aanden med Støvhjertets Tunger
Dets dybeste Længsel udsjunger!

Lyksaligt det Støv, som i Skaberens Haand
Kom Gud saa nær,
Oplivet af Ham med en kongelig Aand
Til Heltefærd,
Begavet i Naade med *Haand og Mund*
Til Gavn og til Glæde i allen Stund,
At ligne sin Gud paa det bedste,
Og tale med Ham som sin Næste!

De jordiske klokker er her ganske vist salmesangen, men i str. 5 i *Kirke-Klokken* skildres hvordan Gr. som barn har hørt Kings påskesalme gennem klokkeklangen påskemorgen, så det er forsvarligt at regne med en symbolveksling. Vejen i de to digte er modsat, men tankegangen er ens: i *Kirke-Klokken* når frelsens toner ned til menneskene og, da jordelivet er omskifteligt, med forskellig dominant; i *Lyksaligt det Folk* stiger menighedens lovsang om frelsen op til de undrende engle, fordi dens inspiration har gjort klangen »himmelsk«; men bagved ligger noget konstant: den åndens gave Gud har forlenet støvet med til at komme i forbindelse med ham. Denne forklaring på »Støvet's Engle« støttes yderligere af, hvad Gr. i 1820 havde fremsat i et par af de tildigtede strofer i *Et Barn er født i Bethlehem* og næppe siden fraveget, idet de går uforandret igen både i *Sang-Værk* og »*Prøveheftet*«, om menneskene der i kraft af juleunderet selv skulle blive himmelske engle:

Guds Engle der os lære brat,
At synge, som de sang i Nat.

Da vorde Engle vi som de,
Gud Faders Ansigt kan vi see!

¹²⁾ Her efter *Grundtvigs Sangværk IV* (1949) s. 351 f., hvor salmen dateres 1852/53. Først trykt posthumt i *Salmer og aandelige Sange III* (1873, nr. 247).

Ved denne tolkning ses også den nære sammenhæng mellem »Støvet's Engle« og den oprindelige udformning af str. 7. Det kan også have været medvirkende til at de gled ud, at Gr. slap den mægtige undrykkelse til det ved Syndefaldet tabte Paradis, som stemningen ved bedeslagene havde sat ham i. At han skar så hårdt ind i digtets struktur at menneskene næsten for anden gang blev drevet ud af Paradis ved det, skyldtes vel at han følte han var kommet ud i en lignende mytologisering som han havde påtalt hos Ewald og andre. Med Himmelrøsten der går gennem Jorderig, har han trængt oplevelsen ind i en dennesidig ramme, og derved er digtet nok blevet mere tilgængeligt for fremmede; men hvad der dybere set ligger bag, griber man kun hvis man kender den oprindelige vision i strofens ældste form.

Otto Møller, der anså ændringen for en ubetinget vinding, har – i fortsættelse af en berettiget protest mod Monrads opfattelse af str. 6 som også på sin vis frydefuld – givet en meget smuk tolkning af str. 7, der ser denne under en noget anden synsvinkel end min, men fortjener at huskes for sin værdifulde indføling:

Det 6te Vers betegner afgjort en Nedgang i Stemningen; det er Overgangen fra de lyse Minder fra Barndomstiden til den nedstemte, trykkede Nutid. Dette finder jeg ogsaa bestyret ved det 7de Vers: »lifligt *dog*»; thi dette »dog« er et Forsøg paa at drage lidt Honning ogsaa af denne matfarvede Blomst, at finde Trøst ogsaa i dette afdæmpede, kummerfulde nærværende, idet det dog minder om Høstaftener fra Barndomstiden, der for ham havde været som Aftensvalen i Edens Have, naar Herren dør kaldte paa sine Børn. Men dette om Paradiset har han alligevel senere fjærnet, og det er vist i Følelsen af, at hverken er Jorden nu et Paradis, ikke heller følte han sig hin Aften som i Paradis, uden for saa vidt han ønskede, at Herren snart vilde kalde ham for sig, som Adam blev kaldt frem, da han havde skjult sig.

Ved tolkningen af str. 6 må antitesen til den foregående altid være afgørende. Som barnet greb kristendommens højdepunkt – opstandelsesbudskabet, står den ældre overfor visheden om at han skal dø, og for Gr. havde det foregående år været en påmindelse om det. I døgnets og årets mørkningstimer er denne følelse stærkest, og på Gr. lå de så tungt at han næsten altid, når de optræder i hans digtning, peger på en kommende lysning eller livsspire¹³). Denne lysning bringer str. 7, og fra begyndelsen er dens to første linjer muligvis ment som eftersætning til de to sidste i str. 6; herpå tyder i hvert

¹³) Jf. Magnus Stevns' redegørelse, *Fra Grundtvigs Salmeværksted* (1950) s. 41 ff.

fald det afsluttende semikolon, der er ført med over i begge renskrifterne. På denne måde bliver første halvdel af str. 6 digtets nulpunkt, som Gr. overvinder ved at lytte intenst til bedeslagene, hvis budskab er trøsten i str. 7. Der er nær forbindelse mellem den fred han selv har vundet ved at lytte til bedeslagenes trøstebudskab, og det han først bad kirkeklokken bringe sine efterladte: »Sovet hen er Lytteren i Fred!« En anden sag er så at det hverken poetisk eller ud fra Gr.s syn på liv og død måler sig med det endelige: »Han sov hen som Soel i Høst gaaer ned!«, med den jublende undertone: at efter solnedgang og høst kommer solopgang og vår.

Den sidste ændring fører, ligesom erstatningen af »Støvets Engle« i str. 3, fra det mere almene til det helt personlige, og samme tendens viser den under de øvrige tilføjede str. 8, den mest private og uvilkårlige i hele digtet. Den vidner om Gr.s til tider fortvivlede kamp for at fastholde den dyrt vundne paradistrøst: »paa Lysets Hjem min Hu jeg fæster,« men det er som allerede nogen lettelse har indfundet sig da han i renskrifterne og trykket retter *jeg* til det mere passive *sig*. Det mest fortrolige i digtet er dog Gr.s forhold til kirkeklokken, som han tiltaler som en god ven. I den sidste renskrift er det også sket i str. 5 lin. 2, muligvis som rettelse i selve nedskrivningsøjeblikket: »Naar du med den gyldne Soel frembrød,« men det er opgivet i trykket.

Der er imidlertid én ændring i *Kirke-Klokken* i retning mod det mindre personlige, det er sidste linje i str. 2, hvis senere form, »Og inddysses blidt med¹⁴⁾ Vuggesang«, er bindeled mellem det grædende barn der trænger til at trøstes, og den kirkeklokke der er moderskød for det trøstende budskab. Her har Gr. ført sit digt så nær tilbage til dets oprindelige præg at det er et kald til alle der har øre for det, dvs. ikke er overdøvet af hovedstadslarmen – i egentlig og overført betydning. Til gengæld var den oprindelige slutningslinje, »Grant jeg saae det paa min stille Vei«, meget personlig, selv om de gamle fortolkere gjorde den alt for privat når de knyttede den til en spadseretur, så den med Monrads opfattelse af stedet for denne kunne oversættes: »Det gik op for mig i Pileallé!« Det er sandt nok at det ikke kan betyde »under min stille livsførelse« e. lign., men meningen er rimeligvis: »da jeg blev stille for Gud«, en besindelse på åndens formaning til Gr. i *Nyaars-Morgen* str. 47: »Paa Gud skal du bie, / Om og Han er seen, / .. / Du Jord-Klimp! tie stille for

¹⁴⁾ Således Meta Boisens renskrift, den senere og trykket: *ved*.

Gud!« Den menneskelige mission ved Gr.s ophold på Bakkehuset var vel netop at det skaffede ham ro i sindet midt i forhandlingerne om »*Prøveheftet*«, og måske lidt resignation overfor hovedstadens manglende lydørhed.

Hvis de her fremførte synspunkter holder stik, er der ikke gået alt for længe mellem digtets affattelse og offentliggørelse, men dog længe nok til at det blev udvidet med en strofe, den næstsidste, og det er sket i ældste kendte renskrift, Meta Boisens, hvor Gr. først har skrevet str. 1-8 + 10 (med *og* i 2. lin.), men udstreget den sidste og skrevet den igen (med *skiøndt* i 2. lin.) efter den nydigtede str. 9:

Derfor nu, naar Aftenklokken melder:
Solen sank og Fuglen slumred ind,
Da mit Hoved jeg med Blomsten holder,
Nynner sagte mellem Bedeslag:

Meta Boisens eksemplar giver os det absolutte bevis for at str. 8 er en senere tildigtning, og at den for Gr. har været så afgørende at den måtte med, selv om den brød den oprindelige faste komposition (1-7, 10), hvor nedstemtheden (6^{1-2}) i og med aftenklokkens ringning (6^3-7^2) straks rettedes op med paradisorventningen (7^{3-4}), så kirkeklokkens trøstebudskab til de efterladte (10) var en naturlig gentagelse af den fred Gr. selv havde fået. Indførelsen af str. 8, der som før sagt er den mest private i hele digtet, overskar det vigtigste led i denne helhed: kirkeklokkens evne til at formidle trøstebudskabet med den samme styrke til Gr. selv og hans efterladte. På dette bøder den nydigtede str. 9 ved atter at gøre bedeslagene nærværende, og samtidig knytte str. 10 tættere til de foregående end den på noget tidspunkt havde været. Den fasthed der savnedes på det første renskriftstrin, er hermed opnået, og vidnesbyrdet er mangefold forstærket ved at mismodet kommer to gange (6^{1-2} , 8^{1-2}), og første gang umiddelbart overvindes (7^{3-4}), men anden gang går gennem evighedshåb (8^{3-4}) til evighedsvished (10^{3-4}). Trøstens forkynder er begge gange kirkeklokken (6^3-7^2 og $9-10^2$).

Med én undtagelse (2^4), som var en overordentlig vinding for sammenhængen i digtets første del, gik altså alle ændringer og tilføjelser i *Kirke-Klokken* i retning af det mere personlige. Men i takt hermed voksede digtets værdi som vidnesbyrd om den tro Gr. altid så det som sit højeste kald at forkynde, så det den havde betydet for ham selv fra den tidlige barndom til dødens tærskel kunne blive andre til opmuntring og eksempel. Og selv om det var ud fra egne

oplevelser han viste kirkeklokkens mageløse evne til at styrke troen, havde han dog, med rækkevidde langt ud over sit eget tilfælde, peget på det kristne budskab som det der, uanset ens egne skiftende kår, altid var at høre i klokkeklangen. Vidnesbyrdets troværdighed vinder, som allerede Otto Møller så, ved at pinsen ikke er inddraget i skildringen af højtidsklangenens virkning i barndommen. Selv om pinsen senere blev Gr.s kæreste højtid, har han husket at den intet har sagt ham mens han var barn.

I sin endelige udformning, og det vil reelt sige fra det yngre kladdestadium, svinger *Kirke-Klokken* da mellem to poler: et personligt digt om klokkens betydning for Gr. selv, og et mere almengyldigt vidnesbyrd. Den navnlig tidligere udstrakte brug af digtet som begravelsessang kan dog ikke forsvares hermed; for det af indholdet som har givet anledning til denne anvendelse, er netop det mest personlige, der kun har haft fuld gyldighed i Gr.s eget tilfælde. For så vidt ville P. O. Boisens tidligere omtalte forslag til forkortelse (2, 5, 8 samt 9–10) have egnet sig bedre til formålet, end det siden gængse udvalg som Gr. selv synes at have bestemt. Hvad dette sidste angår, er det for os mest betydningsfulde at Gr. heri udskød str. 8, der godt kunne bruges upersonligt, men åbenbart ikke har måttet det.

— — —

Bedre mening er der, i kraft af det i *Kirke-Klokken* der rækker videre ud, i at opfatte digtet som en *salme*, et subjektivt modstykke til den objektive *Kirken det er et gammelt Huus*. Det udadrettede sigte har sit tyngdepunkt i str. 2, altså netop den hvor Gr. foretog den eneste rettelse bort fra noget personligt, men når i det selvoplevede vidnesbyrds form helt ned i str. 7. Ved dette vidnesbyrds ærlighed, at Gr. strengt holder sig til hvad han husker at have oplevet, er salmen et betydningsfuldt indlæg for den kristne livsholdning, som den er forankret i evangelium og trosbekendelse, og dermed et indlæg mod subjektiv udtydning efter menneskeligt mål af kirkeklokkens – og kirkens – budskab. Under denne synsvinkel får str. 5 særlig tyngde: at det er muligt allerede som barn at få øre for påskeklangen. Når dertil kommer, at kirkeklokken i salmens allerførste – og altså vægtigste og længst huskede – linje stilles skarpt op mod de »ædle Malmek«, andet i og for sig værdifuldt, ligger det spørgsmål lige for, om ikke Gr. ved sit stærke personlige vidnesbyrd har villet vise, hvor højt den kristne forkyndelse ragede op over den verdslige poesi som havde tag i både voksne og børn, og om der i givet fald kunne være bestemte digterværker han ville sætte noget bedre i stedet for.

Johan Borup har kaldt det »et af de mærkelige Sammentræf, som ingen er i Stand til at forklare«¹⁵), at *Kirke-Klokken* fremkom samme år som H. C. Andersens eventyr *Klokken* og Henrik Hertz' digt *Paa Volden store Bededag*. Det er imidlertid et spørgsmål om dette sammentræf er så helt tilfældigt, eller om Gr. har kendt noget af de andre, hvoraf *Klokken* var trykt og *Paa Volden store Bededag* skrevet før hans salme. Så meget er givet, at intet af dem kan have huet ham om han har kendt det, og hvert især kan have kaldt på hans tilbøjelighed til at moddigte, for at sætte en ny sammenhæng i stedet for en han helt eller delvis misbilligede¹⁶).

At *Kirke-Klokken* skulle være skrevet med *Paa Volden store Bededag* i mindre velvillig erindring, kan nemmest forsvares. For det er vel baggrunden for den endnu gængse påstand Monrad gendrev: at *Kirke-Klokken* var skrevet store bededag, og for den forvirrede tradition Otto Møller mindede om: at digtet skulle være blevet til på Københavns vold og foræret Gr.s datter. Midt i dette forkludrede folkeminde er der jo nemlig to holdepunkter: at Gr.s datter ejede en egenhændig renskrift af faderens digt, og at denne var forlæg for P. O. Boisens forkortede udgave godt 7 år efter affattelsen. Resten af traditionen skyldes vel forkert gengivelse af en replik af Gr. da han gav hende digtet. Strengt taget behøver dette ikke at være sket før P. L. Møllers årbog *Gæa* (2. årgang, 1846) med Hertz' digt i var udkommet, 22/12 1845, selv om man kunne have ventet, at han på dette tidspunkt ville have givet hende den sidste renskrift, der jo nu var færdigbenyttet som trykmanuskript. I hvert fald må det være Gr. der har henledt datterens opmærksomhed på forskellen på de to digte; for det er udelukket at Meta, som mere end nogen anden havde støttet ham under krisen året før, kunne være så taktløs at gøre ham opmærksom på et digt der i den grad var egnet til at irritere ham. Det kan herefter med sikkerhed siges at Gr. har kendt *Paa Volden store Bededag*, og rimeligvis allerede inden han skrev *Kirke-Klokken*, skønt det da endnu ikke forelå trykt.

¹⁵) N. F. S. Grundtvig (1943) s. 171. Oplysningen samme værk s. 170, at Gr. lagde *Kirke-Klokken* til side efter at have digtet det, og at det siden blev fundet af en af hans pårørende og så gik til Dansk Kirketidende, er rimeligvis en variant af traditionen om Meta Boisens gemte eksemplar. Det har ikke været muligt at opspore kilden til denne eller anden mundtlig tradition i Borups bog.

¹⁶) Jf. om positiv moddigting Stevns: *Grundtvig og Kingos Salmer* (Gr.-Studier 1949 s. 16 ff. – Fra Grundtvigs Salmeværksted s. 86 ff.), om negativ *Grundtvigs symbolverden* s. 79.

Læst Hertz' digt kan han jo ganske vist ikke have. *Gæa* udkom på P. L. Møllers eget forlag, og tryktes i det Berlingske Bogtrykkeri, som Gr. ikke havde forbindelse med på dette tidspunkt. Ydermere indsendte Hertz først digtet 22/9, og returnerede – omgående¹⁷⁾ – korrektur 22/10. Derimod er det ikke usandsynligt at Gr. kan have hørt det, eller i hvert fald noget af det. Det var digtet allerede 22.–24. oktober 1844, og if. Hertz' dagbog havde han en uges tid efter¹⁸⁾ foræret fru Heiberg en afskrift. Da hun ved denne lejlighed havde erklæret: »Jeg vil spille i Alt hvad De skriver«, tør man gå ud fra at hun heller ikke har undladt ved passende lejligheder at oplæse et så velegnet monologisk digt som *Paa Volden store Bededag*. Da Gr. praktisk talt ingen forbindelse havde med familien Heiberg, skulle der ganske vist et usandsynligt held til for at han kunne være blevet delagtig i en sådan oplevelse, men han kan have fået den refereret af andre der var nærmere til det. Man kunne i første række nævne Martensen, som Gr. jo på det tidspunkt sad i salmebogsudvalg med, og som efter alt at dømme var sjælen i at udrydde »smagløsheder« i Gr.s egne salmer. Martensen var en kær gæst i det Heibergske hus, og vel en af dem fru Heiberg bedst kunne tænke sig at læse digtet for – han havde deltaget i de såkaldte »Læseballer«¹⁹⁾, og der behøves ikke mere end at han skal have husket de to første strofer, som er de eneste der kan komme under mistanke for at være moddigtet i *Kirke-Klokken*, og måske citeret dem for Gr. som eksempel på hvad der i hans ører var poetisk velklang. Stroferne lyder:

¹⁷⁾ P. L. Møllers ledsagebrev (i NkS 1706, fol., V) er påskrevet »Tirsdag Morgen«, hvilket sikkert vil sige 21/10. Hertz' ndf. citerede brev (og andre skrivelser) til Møller findes i NkS 3217, 4°, koncept bag på Møllers skrivelse. Hertz' i det følgende omtalte dagbog er en bog i stor oktav med stift bind i NkS 3179, 4°, II; den omfatter årene 1844–46. På venstresiderne findes regnskab, på højresiderne oplysninger om hvad han har foretaget sig, eller hvor han har været. Hvor der ikke er anført dato på højresiden, gælder normalt den dato i regnskabet oplysningen står ud for. – Digtets affattelsestid efter bibliografien i Hans Kyrre: *Henrik Hertz* (1916) tillæg s. 62 (nr. 211).

¹⁸⁾ Enten 29. eller 31. oktober. Det står i ny linje efter oplysninger om 28/10, men ud for regnskabet for 31/10; der er ikke flere oplysninger om Hertz' færden i oktober. Samtalen gjaldt især Jolanthe i *Kong René's Datter*, hvor fru Heiberg for Hertz' skyld fraveg en gammel vægning ved at optræde som blind (jf. hendes *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* II, 1891, s. 124 f.).

¹⁹⁾ Jf. *Af mit Levnet* II s.27 f. Af fruens oplæsning dér mindes han i 1883 kun Heibergs ungdomsværk *Psyche*, men han omtaler desuden aftner (i 1840), hvor Heiberg oplæste sine *Nye Digte*, efterhånden som de blev til.

Klokker! I, der snart saa trist,
 Snart igjen saa muntert klinge,
 Gid om Noget, jeg gad vidst,
 I mig Budskab kunde bringe!
 Bedeklokker! I, der slaae,
 Nogle dybe, Nogle klare,
 Gid I kunde mig forstaae
 Og mit Længsels-Suk besvare!

Jeg har tænkt mig mangen Dag,
 Naar jeg eensom gik og talte
 Eders høitidsfulde Slag,
 At det var paa mig I kaldte.
 Og mens nu I brumme ned
 Som med tusind aabne Munde,
 Nægter I mig vel Besked?
 — »*Ingenlunde! Ingenlunde!*«

Inden vi går nærmere ind på Gr.s sandsynlige polemik mod ånd og ordlyd i disse to strofer, skal indholdet i de resterende syv kort gengives. Den talende, som over digtet præsenteres som en lille niårs pige, former en række spørgsmål til klokkerne, der alle besvares: »Ingenlunde! Ingenlunde!« I de sidste 4 strofer kommer svaret to gange, både i 6. og 8. linje. Hvad hun ønsker svar på, er ikke andet end et barn fra et mindre bemidlet hjem naturligt kunne være optaget af i Biedermeier-tiden. Hun vil gerne tiere have nyt tøj og gå pænere klædt, slippe ud af fattigdommen, komme på bal, og blive gift samme eller næste år. Den kunstneriske virkning ligger i hendes spørgsmåls skiftende formulering, så det enstonige svar snart bringer skuffelse, snart trøst. Det er kleinkunst, men der er sproglig lethed og naturlig ynde over naiviteten. Og denne lagde Hertz selv megen vægt på. P. L. Møller ville i ledsagebrevet med korrekturen have ham til at ændre pigens alder til 14–15 år, men Hertz protesterede på det bestemteste i sit svar 22/10 1845:

Kun under den Forudsætning, at det er et reent Barn, der i det omtalte Digt taler, kan man tænke sig, at hun med den Alvor, der ligger i Børns Lege, gjør Klokkerne Spørgsmaal og i deres Klang idelig troer at høre Svaret. Heller ikke vil det, naar hun tænkes 14, 15 Aar gl., gjøre et velgjørende Indtryk paa Læserne, at hun paa saa mange af sine Spørgsmaal erholder et bestemt Nei til Svar. Selv det Haab at blive gift om et Aar vilde i den Alder ikke synes saa ubilligt. Men i en Niaars-Piges Mund blive disse og lignende Spørgsmaal komiske og kunne ikke vente sig andet Svar, hvorimod alle hendes billige Klager finde en trøstende og opmuntrende Gjenlyd i den ensformige Klokkeklang. At hun i den Alder tænker paa at giftes, er virkelig ikke saa usandsynligt. Nogle Pigebørn synes at tænke derpaa allerede i Vuggen. Deres Lege dreie sig meget tidlig om dette vigtige Punkt.

Naar De nærmere overveier Ovenstaaende, haaber jeg, De skjænker Deres Bifald til at Overskriften »Niaars-« bliver uforandret.

På Gr. som præstesøn og selv præst har adskilligt i *Paa Volden store Bededag* virket stødende. For det første at et barn i et kristent land ikke skulle have sans for kirkeklokkernes virkelige budskab, men

forlange at de skulle melde om noget som kunne interessere det, tilfredsstillende dets private nysgerrighed om fremtiden og forbedring af dets kår. På Gr. må det have virket som forkælelse, noget der hang sammen med at digteren først var døbt som voksen og altså ikke havde været barn i den danske kirke. Det kan have fået ham til at lægge eftertryk på vidnesbyrdet om den tro han selv ude på landet, fjernt fra storbyens tant, så at sige havde lært af kirkeklokkens klang ved højtiderne, og det kan have fremkaldt hans betoning i den oprindelige slutningslinje af kristenlivets fuldbyrdede cyklus for den der har haft øre: »Sovet hen er Lytteren i Fred!« Dernæst at klokkeklangen kunne opfattes som skiftevis munter og trist, nemlig efter den lyttendes luner, som om kirkeklokkerne var til for at kildre menneskers sanser! Herimod var det naturligt at sætte, at tonen stemtes *højere* ved budskabet om det største under mennesket vidste, frelsen ved Jesu opstandelse, og *lavere* ved den angst der betog mennesker overfor det sværeste i livet: tanken om dødens nærmen, og fortvivlelsen over ikke at have tro nok til at give sig hen i forvisningen om sin egen opstandelse.

Og så den sproglige – og fremfor alt kristelige – vildfarelse at *Bedeklokker* var noget der især havde med store bededag at gøre! Her stod igen præstegårdsbarnet og præsten overfor den sent kristnede lægmand, der ikke lod til at vide at det også var bedeslag der lød til hverdag, om end ikke »med tusind aabne Munde«. Der er imidlertid midt i dette en stump som Gr., løserevet, kunne have taget til sig, nemlig første halvdel af str. 2, og det er ikke urimeligt at den direkte har affødt hans egen str. 6, om den ældre kristnes vemod ved bedeslagene, påmindelsen om den korte frist inden han står overfor døden. Dette er det dybestgående berøringspunkt mellem de to digte, det der stærkest taler for at Gr. havde hørt *Paa Volden store Bededag* før han gik i lag med den yngre redaktion af *Kirke-Klokken*.

Mens vi da har et godt ydre holdepunkt for polemik mod Hertz' digt men den skal søges i salmens yngre form, ligger landet i begge henseender omvendt med H. C. Andersens *Klokken*. Når en sammenligning af de to digtninge har ladet vente så længe på sig, er det næppe fordi tanken aldrig har strejft nogen, men snarere fordi vi savner en udtalelse fra en af digterne eller deres omgivelser om en sammenhæng; og når de alligevel ikke er blevet sammenlignet, skyldes det nok også at man kun i ringe grad har heftet sig ved den ældste, to strofers, form af *Kirke-Klokken*. Men en nøjere undersøgelse af dens str. 1, især de to første linjer, tyder på fortsættelse, eller

drejning af en tankegang. De giver jo nemlig kun mening hvis der, på tværs af rytmen, lægges stærkt tryk på *du* (Først og sidst *du* glæder Mandebryst), og så spørger man uvilkårligt: hvilke andre malme har der da været tale om? og tampen brænder ved Andersens eventyr, hvor der – foruden klokken hos konditoren, »som var tjæret for at kunne taale Regnen, og Knebelen manglede« – er to klokker der symboliserer noget højere, men ikke lige højt, den lille i skovhuset, som de næstbedste stopper op ved, og den store usynlige i »Naturens og Poesiens store Kirke«, som kun kongesønnen og den fattige dreng når frem til. Det er hver på sin vis »ædle Malm«: kunstpoesi og naturpoesi; men for Gr. er den sidste ikke identisk med livspoesi, dét er kun den kristne digtning, som kirkeklokken symboliserer. Hvis man vidste at Gr. havde kendt eventyret, turde man sige at han her gik videre med den tredje klokke, den afgørende.

Hvis man prøver at læse *Klokken* som den måtte have virket på Gr., er det dog ingenlunde alt der står til forkastelse. Den ironiske skildring af forretningsmæssig udnyttelse af folks sentimentalitet og af almindelig pjattethed overfor det vidunderlige²⁰) kunne han ikke have taget ilde op, for han så ikke mildere end Andersen på hvad der var forlorent; og de kunne vel endda følges et stykke videre i dennes kritik, nemlig hvad angår den lille klokke, der så fikst placerer kunstpoesien som kleinkunst: her kunne snarere Heiberg og hans skole føle sig ilde berørt. Til en vis grænse kunne Gr. også dele Andersens indtryk af den manglende lydhørhed inde i byen overfor klokkeklangen: »men det var kun et Øieblik den hørtes, for der var saadan en Rumlen med Vogne og saadan en Raaben og det forstyrrer.« Det er endda et spørgsmål om det ikke er denne iagttagelse der har udløst Gr.s strofe om kirkeklokken der ikke er støbt til hovedstæderne.

Men her er vi samtidig ved en af de ting der skiller²¹), idet Gr. ud fra sine forudsætninger kan henvise til at der er øre for den ude på landet; og det måtte falde ham for brystet, at det antydedes at det ikke var en kirkeklokke: »en underlig Lyd, ligesom Klangen af en Kirkeklokke«. Overfor denne ubestemmelige usynlige klokke, der kalder på ideal menneskelig stræben, står kirkeklokken som ét med

²⁰) Om fortolkning af eventyrets enkeltheder henvises til Paul V. Rubow: *H. C. Andersens Eventyr* (1927) s. 83 ff., der også belyser H. C. Ørstedes indflydelse.

²¹) Blandt disse må vi se bort fra Gr.s sandsynlige uvilje over at hovedhandlingen er henlagt til en konfirmationsdag, som *Kirke-Klokken* uvedkommende.

det kristne budskab, en realitet man må tage imod uden selv at gøre fra eller til, men som først og sidst – altså fremfor noget andet – kan fylde mennesker med glæde og lovsang. Det drejer sig ikke kun om at være modtagelig, men ens stræben er bestemt af hvad evangeliet har anvist. Det kunne derfor hverken tiltale eller formilde Gr. at eventyrets mystiske naturoplevelse, resultatet af en menneskelig stræben, udmundede i salige ånders halleluja under dansen om den usynlige klokke.

Overhovedet måtte denne slutning, hvor kongesønnen og den fattige dreng, der særdeles gennemskueligt symboliserer H. C. Ørsted og H. C. Andersen, ad *hver sin* vej finder frem til den rigtige, usynlige, klokke i »Naturens og Poesiens store Kirke«, hvor »Solen stod som et stort skinnende Alter«, mishage Gr. ved sit panteistiske anstrøg²²). Både i sit syn på det og på den alvorlige ideale stræben mod målet afveg Gr. jo fra den herskende almenreligiøsitet (i nutiden tit betegnet »Vorherrereigion«) der, ikke mindst i dannede kredse, har videreført det 18. århundredes ånd med et svagt panteistisk tilskud. For Gr. som for enhver anden måtte sporene af den årelange kontakt mellem Andersen og Ørsted være umiskendelige; men lige så stort et plus de har været i andre åndspersonligheders øjne, lige så skærpene en omstændighed måtte de være i Gr.s, der heller ikke var ubekendt med Ørsteds gamle universitetstale *Videnskabsdyrkningen betragtet som Religionsudøvelse*²³), al den stund denne var trykt i Molbechs tidsskrift Athene, hvis virksomhed Gr. vagtsomt havde fulgt.

Det er da først og fremmest modsætningen mellem at finde Gud ad *hver sin* vej og *én forud given* der skiller Andersen og Gr. Den belyses måske bedst ved deres utilfredshed i modsat retning med en aftensangsprædiken den unge Fr. Helveg holdt i Vartov kirke

²²) Efter nyere undersøgelser er Andersens panteisme noget tilsyneladende; det var kun hans poetiske holdning der fik hans forankring i det 18. århundredes rationalisme til at tage sig anderledes ud end vanligt. Jf. Chr. Svanholm: *H. C. Andersens ungdoms-tro* (1952), om *Klokken* s. 200 f., H. Topsøe-Jensen: *H. C. Andersens Religion* (Anderseniana 2. rk. 5, 1963, s. 155 ff.), og Frits L. Lauritzen: *Religionen i H. C. Andersens eventyr* (Dansk teologisk Tidsskrift 13, 1950, s. 146 ff.).

²³) Denne tale fra 1814 (trykt i Athene februar 1815), som Rubow ser som en hovedforudsætning for *Klokken*, gled siden ind i *Aanden i Naturen*, hvis tilblivelse Andersen fulgte med stor interesse, mens Gr. – uden endnu at have læst bogen – fremsatte nogle afvisende betragtninger i anledning af dens fremkomst, i *Danskeren* 21/12 1850 (III s. 785 ff.).

19/9 1841²⁴) (15. s. e. Trin.). Mens Gr. påtalte at han havde lovet alles endelige frelse og salighed (apokatastasis), var Andersen rystet over at denne unge præst, som han opfattede som grundtvigianer, hvad Helveg først senere blev, ubønhørligt henviste til tro og nåde som eneste frelsesvilkår:

Man har sagt mig at Frederiksberggaden hører til Grundtvigs Sogn, det er kjedeligt, jeg vil ikke gjerne høre ham. Sidste Søndag hørte jeg her Frits Helveg; hans Overbeviisning er vist ærlig, og han aldeles gennemtrængt af den, det hører man paa hans næsten begeistrede Foredrag; men det er uhyre angribende at høre og dog ikke oplyftende eller trøstende, thi naar al menneskelig Stræben bliver gjort til et saa aldeles Intet, at blot Tro og Naade ere de eneste Redningsmidler, hvor Mange ville da ikke henfalde til et blot religiøst Svermeri, og ganske tabe Modet til at øge sine menneskelige Kræfter, naar dog Alt er tomt og forfængeligt, jeg har ordentlig følt mig angreben og nedstemt af den Prædiken. Nei jeg vil ikke høre Grundtvig.

Hvordan Gr. ville have fortsat den ældste kortform af *Kirkeklokken*, er det umuligt at gisne om, men i den endelige udformning viser et enkelt sted, str. 7, forskellen på naturoplevelsens betydning for de to digtere. For Andersen er den mål i sig selv, man må kæmpe sig frem gennem uvejsomt krat for at komme til at nyde den i hele dens rige fylde, men så bliver stemningen så overvældende at fornemmelsen af et kirkerum trænger sig på, og oplevelsen får karakter af gudsdyrkelse. Gr.s naturoplevelse er derimod kun et gennemgangsled som han frakender værdi i sig selv²⁵), den har alene betydning ved at gøre en trossandhed nærværende. I sin første, straks overstregede, form, »I den stille klare Aftenstund«, har str. 7 lin. 3

²⁴) Dateret efter *H. C. Andersens Brevveksling med Henriette Hanck* ved Svend Larsen (Anderseniana XIII, 1, 1946) s. 570 ff. I Adresseavisen for 18/9 betegnes han »En Candidat fra Pastoralseminariet«, men da han havde fået sin præsteuddannelse på Gottorp (jf. hans *Livstanke og livsgerning*, 1892, s. 48, hvor han slet ikke berører prædikener i København), har han vel kun prædiket denne ene gang, så det var ved denne lejlighed Gr. fremsatte sin mundtlige kommentar, som Vilhelm Birkedal gengiver (*Personlige Oplevelser i et langt Liv* II, 1890, s. 38) efter Helvegs eget referat.

²⁵) Jf. C. I. Scharling: *Naturfølelsen hos Grundtvig* (*Kirken og det humane Aandsliv*, 1927, s. 53 ff., især 74 ff.) og Magnus Stevns: *Nogle Naturbilleder fra Grundtvigs Salmer* (Fra Grundtvigs Salmeværksted s. 26 ff.). Det tydeligste eksempel herpå er (str. 2 og navnlig) str. 3 i *I al sin Glands nu straal Solen* (med ældre begyndelse: *Oplomstrer nu Guds Kirkevange!* digtet 1843 og trykt Sang-Værk III, 1948, s. 514 f.): Det aander himmelsk over Støvet, / Det vifter hjemlig giennem Løvet, / Det dufter liflig under Sky / Fra Paradis, opladt paany, . .

større stemningslighed med *Klokken* end efter at *klare* var ændret til *svale*, for man blev da hensat i tiden lige efter solnedgangen, den samme som lagde sig over kongesønnen indtil han ved en sidste kraftanstrengelse nåede op på klippetoppen med den fri udsigt over det vældige naturpanorama. Hos Andersen er det nok underforstået at naturens store kirkerum er Guds skaberværk, men Gr. lader skaberrøsten lyde til den trætte sjæl, som derved sættes i Adams situation. Også dette sted kunne tyde på moddigting mod *Klokken*, men beviser den ikke.

Ud fra indre kriterier er det da sandsynligt, men ikke sikkert, at *Kirke-Klokken* fra først af er planlagt som et modstykke til *Klokken*, et forsøg på at dreje opmærksomheden over mod kirken som den eneste der har virkelig magt til at kalde. Vi stilles hermed overfor spørgsmålet hvornår og hvordan Gr. kan have opdaget eventyret. Svaret på dets første del bliver nårsomhelst efter midten af maj, da det forelå i 3. hefte af Julius Gerson og H. V. Kaalunds *Maanedsskrift for Børn*²⁶). Det er dog ikke strengt nødvendigt at Gr. har set det dér, han kan også have læst eller snarere hørt den – nu ukendte – afskrift Andersen if. sin almanak tog på Nysø 10/6 1845, formentlig efter anmodning fra en beundrer. Er dette tilfældet, kan Gr. tidligst være begyndt at moddigte et godt stykke hen i juni, men samtidig samler opmærksomheden sig om den familje der snarest kunne tænkes at have henledt den ene af de to stridige digteres opmærksomhed på et værk af den anden: Stampes, som havde været knyttet til Gr. lige siden hans Præstøtid, og under deres protektion af Thorvaldsen også jævnlig havde inviteret Andersen.

Mens H. C. Andersen holdt meget af at komme på Nysø så længe Thorvaldsen levede, har opholdet dernede i 1845 ikke været nogen udelt nydelse; det kan vi se ved at kombinere et brev lige efter dets afslutning (Bregentved 23/6 1845) med et fra Wien 17/3 1846²⁷).

²⁶) Jf. Birger Frank Nielsen: *H. C. Andersen Bibliografi* (1942) s. 127. I Berlingske Tidende anmeldes 1. og 7. hefte henholdsvis 12/3 og 11/9 1845; og når dette sammenholdes med en oplysning i anmeldelsen af 1. hefte i Den Frisindede 13/3 1845, at hefterne skal komme med 4 ugers mellemrum, er det sandsynligt at de er udkommet i 2. uge af hver måned. Dateringen af 3. hefte står dermed fast, og H. C. Andersens oplysning i almanakken ved 10/6 1845: »Renskrivet Klokken«, kan altså ikke gælde trykmanuskriptet.

²⁷) *H. C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin*, udg. af C. Behrend og H. Topsøe-Jensen II (1934) s. 21, 87. Om det følgende, jf. endvidere *Baronesse Stampes Erindringer om Thorvaldsen*, udg. af Rig-

I det første nævner han baronen og datteren som venlige skikkelser han husker fra det nu overståede besøg, i det andet kommer han ind på hvor ilde lidt baronessen er ude i Europa (nemlig efter rejsen med Thorvaldsen) og tilføjer: »jeg er ogsaa gal paa hende! – bene.« Hvorfor han er gal på hende, véd vi ikke; men det kunne jo være fordi hun havde prøvet at gøre en lignende protektricemagt gældende over ham som over Thorvaldsen, og – måske under henvisning til hvor rigt denne havde begavet hende med egne værker – aftvunget Andersen en afskrift af hans senest trykte eventyr, i hvis naturskilddring hun har ment at genkende Nysø. Er dette rigtigt, kunne hun bagefter have vist Gr. afskriften, enten i glæde over dette stykke Nysø-poesi, eller måske i håb om også at lokke autografer ud af ham.

Den anden der kunne have bedt om en afskrift, og utvivlsomt med større beredvillighed fået sit ønske opfyldt, er datteren Elise. Hun hørte til de rene af hjertet, men savnede ikke sine meningers mod²⁸); og mens hun efterhånden gik helt op i religionen, havde kunstneriske interesser overhånd i hendes ungdom, så man kan tale om en kunstnerisk periode hos hende før den religiøse, som bl. a. de bevarede breve mellem hende og Gr. vidner om. Men også i den første periode har hun, Gr.s gamle konfirmant, taget virksom del i dennes interesser, og da åbenbart særlig de folkelige og litterære, hvad vi har et godt vidnesbyrd om i Andersens nys omtalte brev til Edvard Collin 17/3 1846: »»Ak, hvad er vi Mennesker naar vi blive Poeter!« det er et nyt Ordsprog af mig, Stampe kan give sin Søster Elise det til Grundtvig, der samler paa Ordsprog og Qvæd-linger.« Men hun har også været Andersen hengiven og utvivlsomt stemt for den rene poesi i hans eventyr. Om hun havde prøvet at slå et slag for Andersen hos Gr., for at åbne dennes øjne for skønhederne i eventyrene, skulle ikke undre. Vi kan i hvert fald se at

mor Stampe (1912) passim; Rigmor Stampe: *H. C. Andersen og hans nærmeste omgang* (1918) s. 149 ff.; Thora Constantin-Hansen: *Elise Stampe* (1931) s. 14 ff., 26, 32 ff., 47; Hans Brix: *H. C. Andersen og hans Eventyr* (1907) s. 264 ff.; *Breve fra og til N. F. S. Grundtvig* udg. af Georg Christensen og Stener Grundtvig II (1926) s. 558 ff.

²⁸) Dog er Thora Constantin-Hansens oplysning (s. 15) om hendes disput med Thorvaldsen en misforståelse. Af *Baronesse Stampes Erindringer* (s. 24) fremgår, at den hun gav »det glatte Lag« om Napoleon og Københavns bombardement, var en englænder.

Andersen vidste hvor han havde hende, af det vers han indskrev i hendes stambog i maj 1847:

Du er naturlig, elskelig og god,
og som du er, saa vil du altid blive!
Jeg saa i Øjets Løn, og jeg forstod
en Sjæl, som vil os Tanke-Perler give.

Den her udkastede tanke at det kunne være familien Stampe, som mulig ejer af renskriften af 10/6 1845, der havde henledt Gr.s opmærksomhed på *Klokken*, er selvfølgelig ikke nogen nødvendig omvej. Når der ligger fem måneder mellem de to digterværkers trykning, er mulighederne ubegrænsede; men det bør samtidig huskes at *Maanedsskrift for Børn* udkom i småhefter, så det at Gr. måske havde set ét ikke behøver at indebære at han har set flere, med andre ord: at det er en forudsætning for at Gr. har opdaget *Klokken* at han enten er sat på sporet af den eller majheftet. Dette er særlig vigtigt at præcisere fordi Gr., der selv i denne periode lejlighedsvis ydede bidrag til Berlingske Tidende, ikke har kunnet undgå på avisens forside 11/9 1845 at læse en noget reklameagtig anmeldelse af 7. hefte af denne Berlingske forlagsartikel, som godt kan have gjort ham nysgerrig efter at stifte nærmere bekendtskab med tidsskriftet:

Af »Maanedsskrift for Børn«, udgivet af *H. V. Kaalund* og *J. C. Gerson*, er der nu leveret 7 Hefter, og igjennem dem alle gaaer den samme gode Aand, hvorom det første Hefte allerede vidnede: en barnlig poetisk og tillige belærende. Hvad der desuden giver det en større Betydning, som literairt Værk, er, at Størstedelen af Indholdet har været originale Arbejder, deels i Prosa- deels i Verseform, af Udgiverne, som begge tilfulde have godtgjort, at de have et sjældent Talent til at skrive for Børn. Ogsaa andre Digttere have leveret Bidrag dertil. De to af Indholdet motiverede Tegninger, som smukke hvert Hefte, bidrage ligeledes betydeligt til at gjøre Skriftet interessant for dets smaae Læsere; de have oftest været tegnede af *Lehmann*²⁹⁾, og flere af dem have været meget gode.

Det er nu ikke bare selvros, for det var i langt højere grad end noget tidligere dansk børneblad afpasset efter børns fatteevne og interesser³⁰⁾. Foruden eventyr og historier, versfabler af Kaalund

²⁹⁾ Maleren Edvard Lehmann (1815–92). Han har også leveret tegning til *Klokken*, af kongesønnens og den fattige drengs sidste møde; men den står ikke mål med Vilh. Pedersens senere illustration til dette motiv.

³⁰⁾ Jf. Niels K. Kristensen: *Lærerne og Børnelitteraturen* (i *Lærerne og Samfundet* I, 1913) s. 277 ff., og Inger Simonsen: *Den danske børnebog i det 19. aarhundrede* (1942) s. 76, 282; om Gerson som Andersen-eftersligning, sidstn. værk s. 90.

(f. eks. *Bjørnen som Rytter*) og stemningsdigte, er *Maanedsskrift for Børn* banebrydende ved at indeholde talrige opskrifter på lege. De vil dog nok have optaget Gr. mindre end *Klokken* og Gersons eventyr og digte. Hvis han har læst Gersons *Gaverne* (i septemberheftet) – med det lille magiske trækors, der kan kalde nissen frem, og nissens julesang –, må han være blevet forfærdet, for her løb forestillinger om gode feer og kristen morallære i ét. Endvidere måtte han blive klar over hvor indarbejdet eventyret allerede var som børnegenre, og netop efter den Andersenske recept: med en dybere mening bestemt for forældrene. Det måtte nu være aldeles tydeligt hvor stor indflydelse Andersen ville få både på de mindre ånder i litteraturen og på den opvoksende slægt. Hvis man turde slutte ud fra efterligneren Gerson – og efter børnebladets hele anlæg kunne man dårligt lade være, måtte man blive bestyrket i fornemmelsen af en mild panteistisk »Vorherrereligion«, der også kastede sit skær over *Klokken*.

Når man overvejer Gr.s mulige reaktion på Gersons egne bidrag til *Maanedsskrift for Børn*, er der kun ét der kunne tænkes at have fundet nåde for hans øjne, nemlig det pinsedigt som åbner 4. hefte (Pindsen er kommen, Barn Jesus er nær), for dets slutningsstrofe falder ikke langt fra tankegange Gr. selv vedkendte sig: »Aand i vort Hjerte Dit Lys og Din Fred, / At vi maa voxe som Blomster i Bed!« Af det øvrige måtte han være særlig utilfreds med påskesangen i 2. hefte, der med sit rent panteistiske anlæg minder om Oehlenschlägers *Jesus Christi gientagne Liv i den aarlige Natur*, men fremfor alt modtage nissens julesang i *Gaverne* som det helt store chok. Dette 3 strofers digt med omkvædet »Thi Jesus er Blomsternes Fyrste« skal vise blomsternes reaktion på tre hovedpunkter i Jesu liv: hans fødsel, bjergprædikenen, og korsfæstelsen. Ved hans fødsel spirede de frem overalt, under bjergprædikenen lukkede de »Kalken« op og duftede, og ved hans død på korset sørgede de dybt:

Da Jesus gik til sin Faders Fred
Med Panden mod Korset bøiet,
Da sank alle Blomsternes Hoved ned
Og Duggen hang dem i Øiet;
Thi Jesus er Blomsternes Fyrste.

Denne strofe bør inddrages i overvejelserne om Gr. har læst *Maanedsskrift for Børn*, eller i hvert fald septemberheftet, for i betragtning af den ringe afstand i tid kan den meget vel have været

i hans tanker da han indskød str. 9 i *Kirke-Klokken*. Hvor vi hos Gerson finder en sentimental blomstermytologi, at blomsterne hældede deres hoveder i takt med Jesus på korset, bringer Gr. et personligt erfaringsvidnesbyrd, at han ligesom blomsterne hælder sit trætte hoved om aftenen; han gør det bare i bevidstheden om kirkeklokkernes kalden, »Mest dog paa Sjælen, træt og tung, / Syg for den evige Hvile«, som det hedder i *Kirken det er et gammelt Huus*. For Gr. er blomsterne som deltagere i langfredagskristendom nonsens, for ham er de i afvekslende situationer og sammenhænge symboler på noget der har forbindelse med menneskers livs- eller trosvilkår, i dette tilfælde på søvn som forløber for død. Hvis Gr. har kendt nisseverset, har det være ham om at gøre at bryde Gersons sammenhæng. Jesu navn forekommer ikke i *Kirke-Klokken*, men stroferne om klokkeklangen ved jul og påske har gjort ham lige så nærværende som hvis han havde været nævnt, og det er kirkeklokkens budskab om frelsen i kraft heraf Gr. tænker på mens han iagttager blomstens natteforberedelse, der har så stor ydre lighed med hans egen.

Når man tænker på at Oehlenschläger var fornærmet over at Kaalund ikke havde bedt ham om bidrag til børnebladet³¹), skulle det undre om Gr. havde været uden kendskab til det. For os er det langt fra ligegyldigt hvor meget af det han har læst, og i hvilken rækkefølge. Da han tilsyneladende har forholdt sig passiv overfor det, og det er givet at septembernummeret måtte harme ham overordentligt om han var begyndt med det, må vi – for at han skal have kendt enten *Klokken* eller *Gaverne* eller begge – regne med følgende muligheder: han har set alle hefterne eller i hvert fald flere af dem som nye; han er sat på sporet af reklamen i Berlingske Tidende 11/9 1845 og har læst flere hefter – eller tværtimod fået nok af det sidste; han har læst eller hørt Nysørenskriften af *Klokken* og senere, med eller uden omtalen i Berlingske Tidende som drivfjeder, læst *Gaverne* i septemberheftet. Kort sagt: det forekommer sandsynligt, men er ikke bevist, at vi på det første stadium i *Kirke-Klokken* og i str. 7 i den yngre redaktion finder moddigtning mod *Klokken*, og at der i den til allersidst indsatte str. 9 er polemik mod Gersons nissesang. Derimod må det, med kendskab til *Kirke-Klokkens* teksthistorie, anses for udelukket at Gr. først har stiftet bekendtskab med *Gaverne* og derfra er nået bagud til *Klokken*. I den sidste ende står og falder sandsynlighedsbeviset med de indre kriteriers vægt og det almindelige

³¹) Jf. Nicolaj Bøgh: *Hans Vilhelm Kaalund* (1906) s. 77.

indtryk af Gr.s digtemåde; og hvad den sidste angår, bør vi huske at digtet samtidig i sig selv synes at være ment som Gr.s kristelige testamente.

Det ville forenkle sagen om vi havde udtalelser af Hertz, H. C. Andersen eller Gerson om *Kirke-Klokken*, men ingen sådanne kendes. Gerson blev jo aldrig mere end en outsider. Hertz var fordrageligheden selv³²⁾ og ville næppe have taget det ilde op, men det var sikkert mere end Andersen havde kunnet bære – netop da. Han var blevet afmalet så skånselsløst som aldrig før eller siden som den selvoptagne, til sidst sindssyge, digter Eginhard i Hauchs roman *Slottet ved Rhinen*³³⁾, og Ingemann havde på hans vegne talt Hauch til rette og fået ham til skriftligt at dementere nøglefiguren overfor Andersen 14/10 1845, altså i ugen før *Kirke-Klokken* fremkom. På dette grundlag tør det fastslås, at hvis Ingemann har haft fjerneste fornemmelse af polemik mod *Klokken* i salmen, har han gjort sit yderste for at Andersen ikke skulle opdage denne. Flere år senere – i optegnelsesbogen fra 1856 – sigter Andersen dog nok til salmen med ordene »Kirkeklokke og Narrebjelde« midt i en uelskværdig karakteristik af Gr.³⁴⁾.

Vi skal til sidst sammenfatte de teksthistoriske kendsgerninger og de litteraturhistoriske muligheder. I kladden foreligger to kirkeklokkedigte med verbale overensstemmelser, men med forskellig rimbygning og skrevet i forskellig hensigt, antagelig med nogen tidsafstand, om end snarere uger end måneder. Den ældre, krydsrimede, der kun omfatter 2 strofer men er ufuldendt, er en almenyldig salme om kirkeklokkens virkning på mennesker i det hele taget, holdt i tredje person; den er næppe planlagt til mere end 4–5 strofer. Den kan være skrevet i polemik mod H. C. Andersens *Klokken*, med enten førstetrykket i majheftet af *Maanedsskrift for Børn* eller Nysø-

³²⁾ Et smukt vidnesbyrd herom er den tilstræbt objektive omtale han vier sine digterkolleger, også Gr., og sig selv i artikelrækken *Poesien i Danmark efter 1814* i nr. 54–60 af sit tidsskrift *Ugentlige Blade* (12/10–23/11 1859).

³³⁾ Jf. H. Schwanenflügel: *Hans Christian Andersen. Et Digterliv* (1905) s. 100 ff., *Mit Livs Eventyr* 1951 I s. 195 f., 436, *Breve fra Hans Christian Andersen* udg. af C. St. A. Bille og Nikolaj Bøgh II (1878) s. 118 f., 121 ff., *Breve til Hans Christian Andersen* udg. af samme (1877) s. 214 ff., 305 f., Kjeld Galster: *Carsten Hauchs Manddom og Alderdom* (1935) s. 111 ff.

³⁴⁾ Jf. H. Topsøe-Jensen: *Fra en Digers Værksted, Fund og Forskning IX* (1962) s. 185. I fortsættelsen (X, 1963, s. 149) ser vi imidlertid hvor mildt H. C. Andersen til sidst – i 1864 – så på Grundtvig.

renskriften 10/6 som forlæg, og hensigten er i så fald at pege på en tredje og mere betydningsfuld klokke end de to i eventyret, evangeliet eller salmedigtningen som overordnet enten kunstpoesi og natur- eller livspoesi, eller videnskab og poesi, de to ting kongesønnen og den fattige dreng (H. C. Ørsted og H. C. Andersen) står for. Det er da en af disse tveheder de »ædle Malme« symboliserer. Under alle omstændigheder er der et dybtgående skel mellem Andersens let panteistiske almenreligiøsitet («Vorherrereigion») og Gr.s åbenbaringstro.

Den forvildede tradition om Meta Boisens eksemplar, som hendes mand fremdrog og udgav – i den yngre kortform *Kirke-Klokke! ei til Hovedstæder*, beviser ikke bare at Gr. på et eller andet tidspunkt har omtalt sit digt som en modsætning til Henrik Hertz' *Paa Volden store Bededag*, men tyder på at dette har stået ham klart allerede da han gik i lag med den yngre, fra begyndelsen 8 strofers (1–7 + 10), redaktion, hvor *Og jeg tæller dine Bedeslag* (6⁴) på én gang genkalder Hertz' *Naar jeg eensom gik og tallte / Eders høitidsfulde Slag* (2²⁻³) og betegnelsen *Bedeklokker* (1⁵), som Hertz ved en misforståelse havde begrænset til klokkeringningen store bededag. Hertz' digt forelå ganske vist først rentrykt 22/12 1845 (i P. L. Møllers årbog *Gæa* for 1846), men det var skrevet året før og en afskrift foræret fru Heiberg (senest) 31/10 1844. Gennem hende kunne Gr.s kollega i udvalget om »*Prøveheftet*« Martensen være bekendt med det, og det er rimeligt at han i diskussionerne om Gr.s »smagløsheder« har citeret noget af det. Dette kunne forklare det for Gr. usædvanlige kunstneriske virkemiddel, rimløsheden i de lige linjer, og den endelige form af hans 3² (det irriterede ud-råbstegn kun i ældste renskrift, Meta Boisens): *Som var mig langt meer end Strængeleg!*

Men selv om den yngre redaktion, i det personlige vidnesbyrds form, synes påbegyndt i protest mod den lille piges selvoptagethed overfor klokkeklangen i Hertz' digt, har Gr.s rent personlige forhold til kirkeklokken mere og mere taget overhånd, så digtet først og fremmest belyser de enkelte sider af det kristne budskab der i afgørende livsafsnit, barndommen og den gamle alder, har betydet mest for ham. Særlig privat er den senere tilføjede (og endnu senere placerede) str. 8, som det ser ud til at han har forment svigersønnen at tage med i dennes mere almengyldige kraftuddrag, der blev nogle generationers foretrukne begravelsessang. At den – og dermed hele

digtet – skulle stamme fra et Udby-besøg i maj 1844, som Otto Møller stejlt hævdede under diskussionen i Dansk Kirketidende 1897, må betragtes som endeligt gendrevet af den gamle fru Emilie Barfods ovf. citerede minder om tilblivelse under Gr.s ophold på Bakkehuset 1845.

Til den yngre redaktion, det personlige vidnesbyrd der på én gang havde antaget karakter af Gr.s kristelige testamente og en subjektiv salme som modstykke til den objektive *Kirken det er et gammelt Huus*, føjedes – efter at den var renskrevet uden (i Meta Boisens eksemplar) – endnu en strofe (9), der kan tænkes at polemisere mod slutstrofen i nissens julesang i Julius Gersons eventyr *Gaverne*, i septemberheftet af det samme, som det synes stærkt påskønnede, børneblad hvis majnummer havde bragt *Klokken*. Men det gælder om nissesangen som om eventyret, at vi savner ydre holdepunkter.

Hvad der derimod står fast, er den overordentlige afstand, åndshistorisk bedømt, mellem *Kirke-Klokken* og de samtidige digtninge – af vidt forskellig værdi – nærværende afhandling har undersøgt mulighederne for polemik mod, og at modsætningen til Henrik Hertz' *Paa Volden store Bededag* har været Gr. selv bevidst, sandsynligvis allerede mens han digtede salmen.